

tiivä. Historiassa joudutaan kuitenkin useimmiten selvittämään sellaisia tapahtumakokonaisuuksia, joissa vähintään kaksi aktiivista subjektaa pyrkii erilaisiin ja ehkä täysin vastakkaisiin tavoitteisiin. Tällaisia vastakkaisia pyrkimyksiä ja konfliktejäkin voi olla jopa yhteiseen tavoitteeseen pyrkivän kollektiivin yksityisten jäsenten kesken. Edellä esitetyt kaaviot soveltuvat kuitenkin myös tällaisiin tapauksiin sikäli, että jokaisen osapuolen — henkilön tai henkilöryhmän — toimintaa voidaan periaatteessa aina tarkastella ainakin erimielisyyden alkamisesta sen päättymiseen ulottuvana omana valinta- ja toimintajärjestelmänä, jota muut vastaavat systeemit ympäröivät erinäinä prosessin kulkuun vaikuttavina yhteisötason kenttätehtävinä.

VILJO RASILA

Historiantutkimus ja tiedepoliittiset runko-ohjelmat

1

Tieteen keskustoimikunta julkisti Valtioneuvoston juhlahuoneistossa Helsingissä 25. 2. 1972 tiedepoliittisen ohjelman. Prof. Olavi Granö, tieteen keskustoimikunnan puheenjohtaja, lausui tällöin luovutussanoissaan mm.: ”Nyt julkaistava vuoden 1972 ohjelma on pyritty hahmottelemaan tämän hetken yhteiskunnan tarpeisiin pohjautuvaksi tiedepoliittiseksi kokonaisohjelmaksi. Sen lähtökohdaksi oli maamme ylimmän tiedepoliittisen elimen, valtion tiede-neuvoston vuonna 1968 tekemä päätös, jonka perusteella valtion tieteellisille toimikunnille annettiin tehtäväksi laatia oman alansa runko-ohjelma tieteellisen tutkimustyön edellytysten kehittämiseksi.”

2

Tiedepoliittisen kokonaisohjelman laatiminen pantiin vuoden 1968 päätöksen perusteella käyntiin valtion tieteellisissä toimikunnissa. Niistä Humanistinen toimikunta, jonka puheenjohtajana oli prof. Eino Jutikkala, perusti kokouksessaan 27. 2. 1969 viisi jaostoa valmistelemaan humanististen ja teologisten alojen runko-ohjelmaa. Jaostot, joista yksi oli historiajaosto, puheenjohtajana prof. Jutikkala ja aloina historia, arkeologia ja taidehistoria, toimeenpanivat edustamiensa tieteiden piirissä kyselyn jo käynnissä olevista ja viiden lähimmän vuoden aikana aloitettavista tutkimusprojekteista. Nämä tiedot koottiin jaostojen yhteenvedoiksi. Historiajaoston osalta tiedusteluissa oli esitetty yhteensä 34 projektia, joista käynnissä olevia oli 11 ja suunniteltuja 23. Varsinaisiin historia-aineisiin kuului 7 käynnissä olevaa ja 10 suunniteltua tutkimusprojektia. Edelliset tutkimushankkeet asetettiin suunnitteilla olevien edelle. Historiajaoston kokonaismäärä-

rahaesitys näihin projekteihin oli noin milj. mk vuodessa (vuodeksi 1972 929.500 ja siitä vuosittain nousten niin, että v. 1975 määräraha olisi 1.105.600 mk, mistä varsinaisten historia-aineitten osuus oli runsaat puolet seuraavasti: v. 1972 563.500, 1973 609.400, 1974 549.800 ja 1975 539.400). Historiajaoston esitykset taas nousivat lähes puoleen koko humanistisen toimikunnan tutkimusprojektimäärärahoista, joiksi esitettiin v. 1972 2,1 milj. ja v. 1975 2,8 milj. Historiajaoston esitykset olivat siis toimikunnan viiden jaoston piiristä huomattavan suuret.

Kun sitten laki tieteellisen tutkimuksen järjestelystä kiinteytti vuoden 1970 alusta lukien tieteelliset toimikunnat Suomen Akatemiaksi, jonka hallinnolliseksi ja tiedepoliittiseksi keskuselimeksi määrättiin keskustoimikunta, tuli lisää tiedepoliittinen yleisohjelma. Sen laatijaksi määrättiin tieteen keskustoimikunta.

Täydentävillä ja osittain käsittelyä muuttavilla ohjeilla ohjelmaan otettiin mukaan myös sellaisia tutkimustehtäviä, joiden suorittajista ei vielä ollut tietoa. Sen sijaan sellaiset yksityisten tutkijoiden tutkimukset, jotka eivät liity johonkin laajempaan suunnitelmaan, jätettiin runko-ohjelmasta pois. Niin ikään sellaiset tutkimustehtävät, joita ei voitu pitää luovana tutkimuksena vaan aineiston keräyksenä ja muokkauksena, katsottiin asianomaisten laitosten piirissä toteutettaviksi tehtäviksi ja jätettiin runko-ohjelmasta pois. Tämä viimeinen ratkaisu koski erityisesti historiaryhmää, jossa projektit Suomen historian perustutkimus ja tuomio- kirjojen kortitus katsottiin Valtionarkistolle ja julkaisusarja Suomen kirkot Kansallismuseolle (nykyisin Museovirastolle) kuuluviksi ja joiden rahoitus oli pyrittävä järjestämään toisin.

Uusissa ohjeissaan 31. 8. 1970 opetusministeriö korosti, että runko-ohjelmia valmisteltaessa oli pyrittävä laatimaan niistä toimikunnille "suhteellisen lyhyen ajanjakson kattavan toimintaohjelman muoto", ja että pyrittäisiin "määrittelemään ne tutkimuksen painopistealueet, joihin toimikunnat tulevat kiinnittämään erityistä huomiota." Samalla opetusministeriö katsoi, että "toimikuntien ohjelmista laadittaisiin niiden pääkohdat ja keskeiset periaatteet sisältävät, muodoltaan yhdenmukaiset yhteenvedot", jotka pitäisi saattaa julkisuuteen ja siten yleisen keskustelun kohteeksi.

Tieteen keskustoimikunta antoi vuoden 1971 alussa oman ohjelmansa laatimisen sen tutkimuspoliittisen jaoston valmisteltavaksi ja näin valmistunut luonnos esitettiin tieteen keskustoimikunnalle. Sen runko-ohjelmassa,¹ joka painettiin ja julkistettiin 25. 2. 1972, selvitellään tutkimustyön organisaatiota, valtakunnallisen tiedepoliittikan perusteita ja tieteellisen tutkimuksen yhteiskunnallista merkitystä. Tieteen keskustoimikunnassa oli ohjelmaa laadittaessa puheenjohtajana prof. Olavi Granö ja humanistista toimikuntaa edusti sen puheenjohtaja, prof. Lauri Posti.

3

Ensinnäkin tässä tieteen keskustoimikunnan tiedepoliittisessa ohjelmassa korostetaan, että "tiedepoliittikka ei enää ole politiikkaa vain tiedettä varten, vaan

1. Tieteen keskustoimikunnan tiedepoliittinen ohjelma. Helsinki 1972. Siv. 59.

tieteeseen perustuvaa yhteiskunnallis-taloudellista valintaa." Tiedepolitiikan tavoitteet nähdään siinä osana valtakunnan yleispolitiikkaa ja yhteiskunnan tarpeisiin projisoituna tutkimustulosten hyväksikäyttönä, siis "hyödyn" näkökulmasta. Lisäksi tiedepolitiikkaa ei pidetä vain parhaiden menetelmien vaan ennen muuta parhaiden päämäärien etsimisenä. Se katsotaan tavoitehakuiseksi, mutta ohjelmassa korostetaan kuitenkin sitä, että "tiedepolitiikkaa ei tule kytkeä kiinteäksi osaksi päivän politiikkaa." Tutkijakeskeisen tiedepolitiikan vastakohtana korostetaan samalla ongelmakeskeisten projektitutkimusten tukemista, sillä varauksella kuitenkin, että tutkijan tieteellisiin vapauksiin ei ulkoapäin saa puuttua. Keskustoimikunnan ohjelmassa sanotaan edelleen: "Tuloksia tuottava tieteellinen tutkimus vaatii perustakseen mahdollisimman monipuolisen perustutkimuksen. Tämän laaja-alaisen perustutkimuksen tarjoamista lähtökohdista joudutaan valitsemaan painopistealueita, joille käytettävissä olevia resursseja erityisesti kohdennetaan."

Tämänhetkisinä laaja-alaisina painopistealueina tieteen keskustoimikunta "pitää luonnonvarojen säädeltyyn hyväksikäyttöön ja tuotannon kehittämiseen liittyvää tutkimus- ja kehitystyötä, terveydenhuoltotutkimusta, yhteiskunnan rakenteellisiin ongelmiin kohdistuvaa tutkimusta sekä ympäristönsuojelututkimusta." Humanistisen tutkimuksen osalta tässä runko-ohjelmassa sanotaan lyhyesti ainoastaan, että "oman maan kansallisten kielten ja kulttuurin tutkimuksella on merkittävä tehtävä kulttuuriarvojen selventäjänä ja tiedostajana. Se on Suomessa ulotettava kaikkien kansankerrosten kulttuurin ja elämisen ehtojen kehittämisen selvittämiseen."

Tutkimuksen suorittaminen katsotaan perinteelliseen tapaan kuuluvan Suomen yliopistojen ja korkeakoulujen, valtion ja yksityisten tutkimuslaitosten sekä teollisuuden laboratorioiden tehtäväkenttään ja korostetaan päättävästi, että "tutkimusta ei missään olosuhteissa tule erottaa korkeakouluista." Ohjelman mukaan on olemassaolevien tutkimuslaitosten toimintaedellytyksiä parannettava sekä hyvin suunnitellulla projektirahoituksella pyrittävä toteuttamaan "uusien alojen tutkimusta sekä laajoja tieteiden välisiä hankkeita." Niin ikään korostetaan, että "kansainvälinen kanssakäyminen on ehdoton edellytys tieteelliselle edistymiselle Suomen kaltaisessa pienessä maassa, jossa korkeatasoisen tutkimuksen ylläpitäminen monilla tieteenaloilla on mahdotonta."

Tässä eräitä keskeisiä periaatteita tieteen keskustoimikunnan tiedepoliittisesta ohjelmasta.

4

Opetusministeriön korkeakoulu- ja tiedeosaston toimistopäällikön H. Gyllenbergin antamien ohjeiden mukaisesti humanistinen toimikunta keskitti sihteerin 14. 1. 1971 laatiman muistion mukaan runko-ohjelman perusteet seuraaviin näkökohtiin:

- 1) Runko-ohjelma on osa Suomen Akatemian tiedepoliittisesta ohjelmasta.
- 2) Runko-ohjelma on toimikunnan toimintaohje,

3) Runko-ohjelmalla osoitetaan määrärahojen tarpeen lisääntyminen sekä eräitä alueita, joihin lisäys pääasiassa tulisi suunnata.

Näissä puitteissa humanistinen toimikunta pyrki määrittelemään tulevat tutkimuksen painopistealueet. Edelleen runko-ohjelmassa pyrittiin esittämään määrärahojen tarpeen kasvu ja erityisesti tuomaan selvästi esiin tutkimusalueen yleinen merkitys ja tutkimustulosten tehokas hyväksikäyttö.

5

Myös humanistisen toimikunnan runko-ohjelma valmistui helmikuun 1972 loppuun mennessä. Se on tarkoitettu ensi vaiheeksi toimikunnan tiedepoliittiselle suunnittelutyölle. Runko-ohjelmassa todetaan, että humanistista tutkimusta, johon luetaan sekä varsinainen humanistinen että teologinen tutkimus, on tähän asti harjoitettu suureksi osaksi yksityisten tutkijoiden toimesta ilman, että sitä olisi koottu tutkimuslaitoksiin tai tutkimuskeskuksiin. Koordinointi on suurelta osalta ollut varsin vaistonvaraista, melkeinpä voisi sanoa eräänlaisen "ajankoh-taisuuden" määräämää. Tähän on luonnollisesti vaikuttanut humanistisen tutkimuskentän hajanaisuus, samaten kuin sen saaman tuen hajanaisuus.

Toimikunnan runko-ohjelman laatimisessa oli lisäksi lähdettävä siitä realistisesta edellytyksestä, että tieteen keskustoitikunnan tiedepoliittisessa ohjelmassa humanistiset alat eivät suinkaan olleet painopisteitä, sillä siinä ei määritelty perustutkimuksen painopistealoja. Jollei haluttu runko-ohjelman rakentamisessa olla jonkinlaisia muusta maailmasta piittaamattomia pylväsfilosoфеja, oli humanistisillakin aloilla pyrittävä löytämään tavoitetutkimukseen liittyviä puolia — silti laiminlyömättä vapaata perustutkimusta. Yleistavoite nähtiin teknologian kehityksessä, jolloin todettiin, että se oli "antanut ihmiskunnan käsiin välineitä, joiden käytön päämääriä, se on yhteiskunnan ja yksilöelämän arvoja, ei ole riittävästi harkittu." Näiden yhteiskunnan ja yksilöelämän arvojen sekä niiden pohjana olevien ihmissuhteiden, erilaisten yksilö- ja yhteisösuhteiden sekä erilaisten yhteisöjen välisten suhteiden ja niiden muutosten tutkimista pidettiin ehkä suurimpana aikamme humanistisen tutkimuksen tehtävänä. Täten formuloidun tavoitetutkimuksen yhtenä tärkeänä osasektorina ja siis painopisteenä pidettiin näissä erilaisissa ihmis- ja yhteisösuhteissa esiintyneiden historiallisten muutosten tutkimista.

Toisena aspektina humanistisen tutkimuksen tehtäviä kartoitettaessa pidettiin kulttuurimme globaalistumista, jolloin humanistisen tutkimuksen yhtenä tärkeänä tehtävänä nähtiin huomion kohdistaminen kulttuurimme historialliseen taustaan ja jolloin tälläkin sektorilla on pyrittävä painopistealueita "laajentamaan kansallisten ja paikallisten aiheiden lisäksi myös yleismaailmallisiin."

Käsiteltäessä eri jaostoissa laadittujen esitysten pohjalta kysymystä tutkimuksen yleisten edellytysten kehittämisestä, toimikunta totesi, että humanistisilla aloilla nämä ongelmat olivat niin samankaltaisia, että katsottiin tarkoituksenmukaiseksi yhdistää ne omaksi pääluvukseen "Humanistisen tutkimuksen edellytysten kehittäminen." Sen vuoksi se, mitä runko-ohjelmassa on sanottu ylei-

sesti, koskee myös historian tutkimusta erityisesti eli esityksiä tieteellisten työyksiköiden koon lisäämisestä, kansainvälisten kontaktien tihentämisestä, päätoimisten, pysyvien tutkijain toimien perustamisesta, tutkimustyön ulkonaisten ja yliopistokohtaisten edellytysten parantamisesta, tutkimuksen organisaation kehittämisestä sekä tutkimusmäärärahojen jakoperiaatteiden fikseeraamisesta.

Ehkä selvimmin kuvastavat humanistisen tutkimuksen ja sen osana historian-tutkimuksen asemaa tutkimukseen käytetyt varat. Siitä on runko-ohjelmassa esitetty tilasto vuodelta 1969, jonka mukaan silloin tieteenaloittain jaetusta 300 milj. markasta luonnontieteet ja tekniikka saivat 69.3 %, maa- ja metsätalous-tieteet 11.7 %, yhteiskuntatieteet 7.7 %, lääketieteet 7.3 % ja humanistiset tieteet 3.3 % eli viimeksi mainitut markkamääräisesti noin 10 milj. mk. Tästä summasta oli humanistisen toimikunnan tutkimusrahoitusosuus 521.000 mk. Toimikunnan 1960-luvun puolivälissä laatiman taloussuunnitelman mukaan arvioitiin, että v. 1971 olisi ylitetty 1 milj. markan taso, joka tällöin olisi ollut 25 % pienempi kuin Ruotsin vastaavan elimen tutkimusmääräraha kuutta vuotta aikaisemmin. Todellisuudessa toimikunnan jaettavana oli v. 1971 vain 670.000 mk. Tämän huomattavan jälkeenjääneisyyden takia toimikunta pitää runko-ohjelmassaan välttämättömänä 20 % vuotuista kasvua seuraavan viiden vuoden aikana. Määrärahoja esitetään toisaalta myönnettäväksi tieteiden välisten yhteisprojektien tukemiseen, toisaalta osaksi pienempinä kohdeapurahoina ja osaksi suurempien projektien rahoituksina.

Toimikunta pitää yhtenä kriteerinä määriteltäessä tutkimuksen tärkeyttä sen ajankohtaisuutta. Itse asiassa tämä ei ole mikään uusi periaate, sillä aikaisemmin puhuttiin usein siitä, että tutkimukset liittyvät "ajankohtaisiin" aiheisiin tai että "osallistutaan tieteelliseen keskusteluun" jonkin aiheen ympärillä tms. Uutta tässä voidaan sanoa olevan ajankohtaisuuden tietoinen tavoitteellisuus. Kun useinkin tällaiset ajankohtaiset, yleistä merkittävyyttä omaavat ongelmat koskevat tavoitesuunnittelua, jota tieteen keskustoimikunnan ohjelma pitää yhtenä tieteen merkittävänä kriteerinä, olisi humanistisen toimikunnan mielestä "eri humanististen tieteiden tulosten autettava meitä ymmärtämään oma aikamme projektiona menneisyydestä", siis nähtävä oma aikamme ja siitä lähtevä tulevaisuudensuunnittelu historiallisen kehityksen aspektista. Tätä keskustoimikunnan ohjeellista tieteen tulosten hyväksikäytön näkökohtaa on toimikunta korostanut erityisesti sovellettavaksi tietyillä historian tutkimuksen osasektoreilla.

Toisena humanistisen tutkimustoiminnan painopistealana on kansallinen tutkimus kielen sekä kulttuurin olemuksen ja kehityksen selvittämisessä, mutta tällöin sovellettuna siten, että erityisesti korostetaan vertailua muihin kulttuureihin ja suhteita niihin. Kun historian tutkimus meillä juuri kansallisena tieteenä on vakiinnuttanut asemansa ja sillä sellaisena saattaa olla antia myös muissa maissa harjoitetulle niiden kansalliselle historian tutkimukselle, on runko-ohjelmassa tähdennetty tämän seikan merkittävyyttä ja sen tutkimustulosten hyväksikäyttöä kansainvälisessä tieteellisessä keskustelussa.

Kun kuitenkin suomalaisten olojen kehitys on enemmän tai vähemmän

määrin riippuvainen yleisemmistä, kansainvälisistä kehitystekijöistä, toimikunta pitää tärkeänä, että "tutkimusta on suunnattava historian eri alueille ja sellaisiin projekteihin, jotka liittyvät laajempiin kansainvälisiin tutkimushankkeisiin."

Tieteen keskustoimikunnan tiedepoliittisen ohjelman yksi painopistekohteista koskee kehitysmatutkimusta ja tällöin tavoitteenaan pitäen maailmassa vallitsevien kehitystasojen kaventamista. Koska Suomessa olosuhteet ovat nousseet tältä tasolta historiallisesti katsoen suhteellisen myöhään, eli aikana, jolloin kehitysmat-astetta valaisevia lähteitä on suhteellisen runsaasti, mutta samanaikaisesti kielen, kansanperinteen ja historian tutkimus on ollut pitkälle kehittyntä, on arvioitavissa, että nimenomaan historiatieteellä olisi annettavana hedelmällisiä aspektoja, tutkimusmenetelmiä, ongelmanasetteluja ja vertailuainesta oman aikamme kehitysmatit koskevalle tutkimustoiminnalle.

Rajoitetut mahdollisuutemme huomioon ottaen meillä on humanistisilla aloilla toistaiseksi voitu osallistua laajemmin projekteihin kansainväliseen tutkimukseen tuskin muuta kuin sellaisissa tapauksissa, että näillä tutkimusprojekteilla on selvät liittymäkohdat omiin vaiheisiimme ja oloihimme. Sen sijaan sellaisten kansainvälisten tutkimusongelmien käsittelyyn, joilla ei ole välitöntä kosketusta omiin oloihimme, on pyritty osallistumaan tukemalla lahjakkaita yksityisiä tutkijoita. Näin on myös asianlaita historian tutkimuksessa. Toimikunta on sitä mieltä, että tällaisten ongelmien tutkimiseen on osallistuttava ei laajoina projekteina, vaan edelleenkin yksittäisiä, lahjakkaita tutkijoita tukien. Näin voimme saada spesialisteja, jotka ovat perehtyneet tiettyihin kansainvälisesti keskeisiin kysymyksiin ja pystyvät osallistumaan alansa kansainväliseen tieteelliseen keskusteluun, mutta samalla pysyttämään oma tieteellinen maailmamme tietoisena kunkin erikoisalan kehityksestä.

Toimikunnan runko-ohjelmassa sijoittuvat kaavaillut humanististen alojen tiedepoliittiset painopisteet erityisesti kotimaisten kielten, kansanperinteen ja historian tutkimuksen alueelle ja tällöin yhtyen tieteen keskustoimikunnan painopistelaamäärittelyyn: "Näiden periaatteiden mukaisesti humanistisen toimikunnan kautta tuettavan humanistisen tutkimuksen painopiste tulee olemaan kotimaisten kielten ja perinteen tutkimuksella, ja historialla (sanat laajemmassa merkityksessä), jotka kansallisissa puitteissa ovat saavuttaneet vakiintuneen aseman sekä toisesta eri aloilla tiettyihin keskeisiin kansainvälisiin tai yhteiskunnan kehityksen kannalta ajankohtaisiin probleemeihin ohjatuilla spesiaalialueilla tutkimuksilla."

Varsinaisten painopistelaisten lisäksi toimikunnan runko-ohjelmassa on määriteltä eräitä muita humanistisia aloja, kuten filosofia, kasvatustiede, psykologia, kielitiede, taideaineet ja teologia, joilla on omia painopistelaajia.

Ottaessaan vastaan tieteen keskustoimikunnan tiedepoliittisen runko-ohjelman opetusministeri Ulf Sundqvist esitti seuraavan toivomuksen: "Jotta valtakunnan tiedepoliittikan määrittelyn kansanvaltaisuus taattaisiin, on toivottava, että mahdollisimman monet yhteiskuntamme kansanvaltaiset voimat lausuisivat käsityksensä tieteellisen tutkimus- ja kehitystyon tavoitteista sekä niistä keinoista, joilla tavoitteisiin katsotaan päästävän, toisin sanoen tiedepoliittikasta."

Ensimmäisinä ”kansanvaltaisina voimina” kiirehtivät ylioppilaat käyttämään tilaisuutta hyväkseen. Suomen Tiedepoliittinen Yhdistys järjesti yhdessä Helsingin Yliopiston Ylioppilaskunnan kanssa 28. 2. — 3. 3. tiedepoliittisen viikon Helsingissä. Myös humanistisen toimikunnan runko-ohjelmaa ja historian osuutta siinä käsiteltiin tällöin. Niin ikään toimikunta lähetti useille tieteellisille seuroille, humanistisille ja teologisille tiedekunnille sekä eräille laitoksille, virastoille ja yhdistyksille runko-ohjelman mahdollisia lausuntoja varten.

6

Humanistinen toimikunta oli jo laatiessaan v. 1967 taloussuunnitelmaa vuosi 1968—72 todennut, että ”osa pitkäaikaisista tutkimusohjelmista on tutkimuksen perusedellytyksiä parantavia aineistojen inventointi-, keruu- ja organisoitiohjelmaa, jotka eivät suoranaisesti tähtää tieteellisen julkaisun aikaansaamiseen. Tällaisia työohjelmia ovat käyttökopioiden valmistaminen kansanperinteen äänitteistä, tarinaperinnenuhotteiden litterointi, lappalaisen folkloren keruu, 1600-luvun tuomiokirjojen kortitus, kirkkohistoriallisen muistitiedon keruu, Nubian retken jälkityöt, valtionarkiston suorittama arkistoaineistojen mikrofilmaus, Suomen Ruotsin-vallan aikaisen historian perustutkimus, vuoden 1918 taustaa koskevan muistitiedon keruu sekä suomen kielen nauhoitearkiston sisällysluettelotyö.”

Nämä sinänsä merkittävät työt esitettiin organisoitaviksi uudelle pohjalle, jolloin toimikunnalle vapautuisi varoja kiireellisten, muiden tutkimusohjelmien käynnistämiseen. Inventoidessaan käynnissä olevia historian tutkimusprojekteja, humanistisen toimikunnan historiajaosto totesi vuonna 1969 seuraavien 7 projektin olevan käynnissä:

- 1) Suomen asema Ruotsin valtakunnassa (kansleri P. Renvall),
- 2) Roomalaisen asutuksen leviäminen ja roomalaistuminen (prof. J. Suolahti),
- 3) Itämeren piiri kansainvälisessä poliittisessa kentässä 1856—1945 (prof. V. Niitemaa),
- 4) Autiotilakehitys Pohjoismaissa (prof. E. Jutikkala),
- 5) Suomalaisen kaukosiirtolaisuuden historia (prof. V. Niitemaa),
- 6) Suomen sanomalehdistö 1809—1917 (prof. P. Tommila),
- 7) Tuomiokirjojen hakusanakortitus (prof. A. Luukko).

Näistä projekteista Humanistisen toimikunnan puheenjohtaja Jutikkala katsoi numeroiden 1) ja 7) kuuluvan Valtionarkistolle. Kiireellisyysjärjestyksessä etusijalle tuettavien joukossa hän asetti näistä kolme projektia, nimittäin numerot 3), 4) ja 5) sekä toiselle sijalle numerot 2) ja 6). On sen vuoksi syytä tarkastella ensi sijalle asetettuja projekteja lähemmin.

7

Ensin kuitenkin muutama sana itse projektitutkimuksesta. Perinteellisesti historiantutkimusta on pidetty luonteeltaan individuaalisena tutkimuksena. On arveltu näin päästävän ulkopuolisista tekijöistä riippumatta paremmin tieteelliseen objektiivisuuteen. Tästä tutkimuksen vapauden periaatteesta on edelleenkin syytä pitää kiinni. Yksilöpohjaisen tutkimuksen rinnalle alkoi kuitenkin 1960-luvulla nousta historiankin piirissä uudenlaisia ryhmätyön muotoja. Itse asiassa nekään eivät olleet uusia, sillä erilaiset lähdejulkaisuhankkeet, teemakongressit, aihekohtaiset tutkimushankkeet, kuten kokoomateokset, omasivat jo vanhastaan kollektiivisen ryhmätyön piirteitä. Ennen kaikkea termi projektitutkimus sai juuri 1960-luvulla täsmällisen sisällön ja muodon ja historiantutkimus eräissä maissa alkoi hakeutua enenevässä määrin sen ympärille. Tähän vaikuttivat monet erilaiset tekijät, kuten tieteen piirissä kasvanut kansainvälinen yhteistoiminta, tieteiden välisen tutkimuksen osuuden kasvu, tutkimuksen ja politiikan yhteistoininnan lisääntyminen sekä ennen kaikkea rahoituskysymykset.

Tanskan Humanistiske Forskningsråd määritteli raportissaan 23. 2. 1972 projektitutkimuksen näin: "Humanistisk forskning er ifølge gammel tradition enkeltmandsforskning, og der er ikke grund til at tro — eller håbe — at denne forskningsform vil uddø. Men det er lige så givet, at inden for visse forskningsfelter, f. eks. ordbogs- og editionsarbejder, har en andere arbejdsform eksisteret meget længe, det kollektive team-work — —. Der kan imidlertid inden for mange humanistiske forskningsfelter spores en klar tendens henimod større udnyttelse af denne sidste i mange tilfælde saerdeles frugtbare arbejdsform, navnlig på felter, hvor kildematerialet er meget omfattende eller de videnskabelige problemer stærkt komplicerede." Tässä tanskalaisessa määritelmässä lähdetään siis ikään kuin tutkimuksen omista sisäisistä edellytyksistä käsin ja tuodaan siltä kannalta kaksi olennaista kriteeriä projektitutkimuksen luonteen määrittelyyn: lähdeaineiston laajuus ja tieteellisen problematiikan komplisoituneisuus.

Suomessa tieteen keskustoimikunta korostaa samaan aikaan julkistamassaan tiedepoliittisessa ohjelmassaan projektitutkimuksen tavoitehakuisuutta: projektitutkimuksella "tarkoitetaan tutkimushankkeita, joiden lähtökohtana on merkittäväksi koettu ongelma, joihin liittyy ongelman ratkaisuun tähtäävä toimintaohjelma ja jotka yleensä, joskaan ei aina, edellyttävät useamman tutkijan yhteistyötä." Näiden tietyissä kohdin hieman epämääräisten kriteerien takaa kuultaa muuan perusajatus, se, että tutkimustoiminnan on pyrittävä tiettyihin tavoitteisiin, merkittäviksi koettujen ongelmien ratkaisuun laaditun toimintaohjelman puitteissa ja tutkijain yhteistyön avulla.

Ruotsissa käytiin 1960-luvun loppupuolella projektitutkimuskysymyksestä laajasti keskustelua julkisuudessaakin ja päädyttiin täsmällisiin kriteereihin siitä, mitä tutkimusprojektin tulee sisältää. Ne on syytä tässä tuoda esiin samalla kun on todettava, että individuaalisen tutkimuksen ja kollektiivisen tutkimuksen ei suinkaan tarvitse olla toisensa poissulkevia, vaan niitä päinvastoin voidaan menestyk-

sellä viedä rinnakkain eteenpäin, jopa niin, että ne voidaan sopeuttaa toisiinsa ja rakennella niistä erilaisia yhdistelmiä. Projektitutkimuksen tunnuksia voidaan kietyttää seuraaviksi seitsemäksi periaatteeksi:

- 1) projektitutkimuksen yhtenä osana on tutkimusarkiston luominen, mikä sellaisenaan saattaa olla niin laaja tehtävä, että yksi tutkija ei sen kokoamiseen pysty ja että työn ekonomia vaatii siinä johdettua yhteistoimintaa,
- 2) tutkimusprojektilla on oltava kiinteä organisaatio, johtoporras, neuvottelukunta, yhteisneuvottelutilaisuudet ja jakautuminen osatyöryhmiä,
- 3) sillä on oltava oma rahoitusohjelmansa ja menoarvionsa, joka takaa tutkimusprojektille riittävän pitkäjänteisyyden,
- 4) sen piirissä vallitsee toiminnallinen, funktionaalinen yhteistyö tutkijoiden, työryhmien ja johtoportaan välillä,
- 5) tutkimusprojektiin sisältyy suunnitelmallisuutta ja se jakautuu osavaiheisiin,
- 6) tutkimusprojekti on "tuottava", s.o. sen piirissä syntyy tieteellisiä tutkimuksia, artikkeleita, lähdejulkaisuja, monografioita, yleiskatsauksia jne. ja
- 7) tutkimusprojekti sisältää tieteellisen tavoitteen eli, että se on tässäkin mielessä tavoitetutkimusta.

8

Esimerkeiksi ottaisin, kuten sanottu, kolme historian tutkimusprojektia, jotka humanistisen toimikunnan historiajaoston puheenjohtaja asetti v. 1969 ensimmäisiksi niiden pitkällekehittyneisyyden vuoksi, mutta jotka itse myös parhaiten tunsivat.

Suomalaisen kaukosiirtolaisuuden historian tutkimusprojekti. Turun yliopiston yleisen historian laitoksessa pantiin v. 1963 — sattumalta samana vuonna kuin vastaava hanke Uppsalan Yliopistossa — tämä projekti käyntiin.¹ Se oli jo 1960-luvun lopulle tullessa vakiintunut rakenteensa, toimintamuotonsa ja ohjelmansa puolesta. Sen yhteyteen yhteen tutkimuskeskukseen koottiin ja kootaan erilaisin keruuoperaatioin aihetta koskevaa tutkimusmateriaalia kotimaasta mutta varsinkin ulkomailta. Sen toimintaa valvoo erityinen arvovaltainen neuvottelukunta ja siihen kuuluu useita työryhmiä: keruuryhmä, tutkimusryhmä, tietokonekortitusryhmä ja sillä on asiamiehiä ja avustajia ulkomailla ja sillä on tutkimusyhteistyötä sekä skandinaavisten vastaavien instituutioiden että varsinkin amerikkalaisten ja australialaisten yliopistojen kanssa. Sen tutkijoita ja tutkimusryhmiä on vuosittain ollut erilaisissa tehtävissä ulkomailla. Projektin piirissä toimivat tutkijat ovat julkaisseet koko joukon osatutkimuksia, artikkeleita ja lähteitä, eräitä yhteisjulkaisuja muiden skandinaavisten siirtolaistutkimuskeskusten kanssa on valmisteilla, samoin koko joukko väitöskirjoja ja muita monografioita. Tavoitteena on siirtolaisuuden kohdealueiden mukaisesti jaoteltu suomalaisen kaukosiirtolaisuuden historian aikaansaaminen. Tämä tutkimusprojekti on yhden tutkimuslai-

1. Yksityiskohtaisemmin VILHO NIEMELÄ, Kaukosiirtolaishistorian tutkimusprojekti. HAik. 2/1971, ss. 146—150.

toksen puitteissa toimiva, vahvistettua ohjelmaa noudattava ja samalla laajaan kansainväliseen yhteistoimintaan rakentuva hanke.

9

Itämeren piirin projekti eli "Itämeren piiri kansainvälisessä poliittisessa kentässä Krimin sodasta toisen maailmansodan päättymiseen (1856—1945)"² on toinen historian tutkimusprojekti. Tutkimushanke oli pantu käyntiin Turun Yliopiston yleisen historian laitoksessa 1960-luvun puolivälissä ja v. 1967 oli sovittu maamme yleisen historian professorien kesken siten, että Itämeren piiri tuli olemaan Turun Yliopiston yleisen historian laitoksen erikoistutkimuskeskenttänä. Syksyllä 1968 se liitettiin humanistisen toimikunnan runko-ohjelman projekti-luetteloon ja seuraavana vuonna Suomen Historiallisen Seuran asettama nk. Pirisen komitea muokkasi sen 25:stä eri yliopistojen esittämästä projektiehdotuksesta sellaiseksi, että se usean yliopiston yhteisenä tutkimushankkeena voitiin esittää tarjottavaksi tutkimussopimuksen kohteeksi humanistiselle toimikunnalle. Uutta tutkimussopimusta koskevan ehdotuksen antaminen tieteen keskustoitimikunnalle tuli humanistisessa toimikunnassa käsiteltäväksi 15. 5. 1970. Äänestettävässä kahdesta kannatetusta esityksestä, joista toinen ei ollut historian alalta, äänet menivät tasan 5—5, jolloin puheenjohtajan Jutikkalan antama ääni Itämeren piirin projektin puolesta ratkaisi tehtävän esityksen tämän projektin hyväksi. Tieteen keskustoitimikunta hyväksyi tämän projektitarjouksen, joskin sen loppusumma oli vain noin 20 % alkuperäisestä, ja 31. 8. 1971 valtion humanistisen toimikunnan ja tutkijaryhmän välillä solmittiin 3-vuotinen tutkimussopimus, jonka vastuullisena johtajana tuli olemaan prof. Mauno Jokipii.

Projektin tutkimuskohteena ovat Itämeren piirin kansainväliset suhteet ajalla 1856—1945 ja se jakaantuu osasektoreihin siten, että osaprojekti 1:n (Turun Yliopisto ja sen kanssa Åbo Akademi) piirissä tutkitaan muutoksia Keski-Euroopan ja Itämeren alueen välisissä suhteissa, osaprojekti 2:n (Helsingin Yliopisto) yhteydessä muutoksia Keski-Euroopan tilanteessa ja erityisesti Keski-Euroopan ja Venäjän/Neuvostoliiton välisissä suhteissa, osaprojekti 3:n (Helsingin Yliopisto ja Jyväskylän Yliopisto) puitteissa muutoksia Suomen asemassa Itämeren alueen poliittisessa kentässä sekä osaprojekti 4:n (Tampereen Yliopisto) yhteydessä muutoksia Suomen ja Venäjän/Neuvostoliiton välisissä suhteissa. Tutkimusaineiston systemaattista hankintaa varten suoritettiin tehtäväjako siten, että Turun Yliopiston yleisen historian laitos jatkaa nk. lähettiläsraporttien, s.o. diplomaattisen kirjeenvaihtoaineiston keruuta mikrofilmeille, Helsingin Yliopiston historian laitos ryhtyy keräämään aikakauden suurten kansainvälisten konferenssien aineistoa mikrofilmeille, jolloin lähdetään Versailles'n rauhankonferenssista v. 1919. Myöhemmin olosuhteiden salliessa pannaan käyntiin osaprojekti 4:n yhteyteen liit-

2. Raportti "Itämeren piiri kansainvälisessä poliittisessa kentässä Krimin sodasta toisen maailmansodan päättymiseen (1856—1945)" — tutkimusprojektin neuvottelupäiviltä Turun Yliopiston yleisen historian laitoksessa 18. 12. 1971. Turun Yliopisto. Yl. hist. laitos. Monistejulkaisusarja n:o 2/1972. Siv. 55.

tyvän aineiston keruu. Sellainen aineisto, joka suoranaisesti liittyy Suomen historiaan, siis ennen kaikkea osaprojekti 3:een kuuluva, kootaan myös ulkolaisen materiaalin osalta Valtionarkistoon. Kaikki tämä tutkimusaineisto on tutkijoiden vapaasti käytettävissä. Tavoitteena projektissa on alkuvaiheessa tiettyjen spesiaalitutkimusten aikaansaaminen, myöhemmin laajemman yleiskatsauksen kirjoittaminen. Itämeren piirin projekti on siis usean yliopiston yhteinen projekti, jolla on kansainvälisiä yhteyksiä erityisesti eri maiden suuriin keskusarkistoihin.

10

Autiotilatutkimus, "Ødegårdsprojekt", on kolmantena projektina humanistisen toimikunnan runko-ohjelman projektiluettelossa. Sen lähtökohtana oli pohjoismaiden historiantutkijain kokous Bergenissä v. 1964, jossa kongressin teemana oli "Ødegårder og ny bosetning i nordiske land i senmiddelalderen" ja jonka johdosta Bergenin yliopiston professori Knut Mykland teki ehdotuksen, että aiheesta pantaisiin käyntiin yhteispohjoismainen tutkimusprojekti. Prof. Erik Lönnroth Göteborgista ryhtyi tätä asiaa edelleen kehittämään ja teki siitä v. 1968 esityksen pohjoismaisten humanististen toimikuntien yhteislautakunnalle, minkä jälkeen Pohjolan eri maiden humanistiset toimikunnat (vast.) suostuivat tukemaan rahallisesti yhteishanketta.¹ Projektilla on yhteinen johtoporras, johon nykyisin kuuluvat puheenjohtajana fil.toht. Svend Gissel ja jäseninä akateemikot Erik Lönnroth ja Eino Jutikkala, yliopistonlehtori Jørn Sandnes ja mag.art. Björn Teitsson. Kukin osanottajamaa huolehtii omasta rahoituksestaan ja ensin Norjaan, nyttemmin Tanskaan sijoitetun keskusjohdon toimisto rahoitetaan yhteisesti. Projektin puitteissa on pidetty yhteisiä konferensseja vuodesta 1968 lähtien, mm. Joensuussa v. 1971. Myös Islanti on liittynyt tähän tutkimushankkeeseen.

Tutkimusprojektin kohteena on maaseudun autioitumiskehitys eri pohjoismaissa ajanjaksolla 1300—1600. Sen ensimmäisenä toteutusvaiheena on pyritty inventoimaan tutkimusmateriaali ja toisena vaiheena on paikallisiin otoksiin perustuva yksityiskohtainen pisteanalyysi. Otosyksikköinä on yksittäistalo tai kylä, jolloin periaatteena on, että tutkitaan itse asutusta, ei tilojen vaiheita. Pyrkimyksenä on laatia näin saatujen selvitysten pohjalla kihlakunta- ja maakuntakohdaisia laajempia esityksiä. Tutkimuksessa käytetään hyväksi kaikkea saatavissa olevaa lähdeainesta, kuten maaperätutkimusta, ilmakuvauskuva, arkeologista tutkimusta, paikannimitutkimusta, kartta-ainesta ja historiallista lähdemateriaalia. Lähtökohdaksi harkittiin otettavaksi joko 1100-luku, jota tanskalaiset kannattivat, koska heillä siltä ajalta on verotusluetteloissa varsin hyvä materiaali tällaiseen, tai 1500-luku, jolloin Ruotsin ja Suomen maakirjalähteet alkavat systemaattisesti valaista tilaolosuhteita, asutuskysymyksiä yleisesti ja autioitumista erityisesti. Tällöin voidaan käyttää hyväksi retrogradista tutkimusmenetelmää. Suo-

1. Projektista lähemmin ANDREAS HOLMSEN, Det nordiske ødegårdsprojekt. Svensk Historisk Tidskrift 4/1971, ss. 532—550.

nessa on projektin puitteissa tältä pohjalta lähdetty liikkeelle. Viimeisenä vaiheena projektin toteutuksessa on yhteenvedon aikaansaaminen. Meneillään olevassa toisessa vaiheessa on mielenkiinto kohdistunut ns. Göteborgin ympäristön osaprojektiin eli kolmen skandinaavisen maan yhteisellä raja-alueella tapahtuneen autioitumiskehityksen tutkimiseen sekä Tornionjokilaakson asutushistorian tutkimiseen. Edellisen projektin rahoittavat siihen osallistuvat kolme Skandinavian maata ja jälkimmäisen rahoitus pyritään saamaan ruotsalais-suomalaiselta kulttuurirahastolta. Periaatteessa autiotilatutkimus on viiden maan yhteinen.

Kuten näistä esimerkeistä selviää, tutkimusprojektit ovat laajoja yhteishankkeita, joita tuetaan julkisin varoin ja jotka tähtäävät sovitun ohjelman puitteissa tiettyyn tieteelliseen päämäärään. On ilmeistä, että tämä tutkimuksen muoto tulee olemaan tunnusomainen 1970-luvun historian tutkimukselle Suomessakin.

VILHO NIITEMAA